

ЕКЗАРХИИ НА ЦАРИГРАДСКАТА ПАТРИАРШИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ XIV—XIX ВЕК

Иван ТЮТЮНДЖИЕВ (Велико Търново)

Един от неизяснените въпроси в българската историческа литература, свързана с църковното устройство на българските земи през епохата на османското владичество е този за екзархиите на Цариградската патриаршия¹. Тяхната поява и развитие е свързана с т. нар. „патриаршеско право“, което по времето на късна Византия се разпростира не само върху определени ставропигиални манастири и метоси, но вече и върху малки географски райони, населени с православни християни. Термините, с които се означават тези владения са: „патриаршески села“ (πατριαρχικά χωριά), „патриаршески кастели“ (πατριαρχικά καστέλλια) и „патриаршеска област“ (πατριαρχική χώρα). През 1474 г. Патриаршията получава право да събира данъци и да дава процент на Османската държава. По този начин тя се включва в данъчния механизъм на Османската империя. Само две години по-късно през 1476 г. за първи път срещаме термина патриаршеска екзархия, с който се означават особените права на патриарха върху територията Моданя (остров Крит)². В случая под екзархийско владение се разбира една малка духовна област, чиито правни норми на управление и духовно ръководство се определят от личността на вселенския патриарх. Патриаршеската екзархия е църковна единица, чиито доходи патриархът дава на избрани от него лица като си запазва централното духовно ръководство. Ето как иерусалимският патриарх Хрисантий Нотарас (1707—1731) определя статута на екзарха: „Ἐξάρχοι λέγονται καὶ ὅσοι Κληρικοὶ ἔχουσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ Διοίκησιν αὐτῶν κώμας τινὰς ἢ χωρία, ἢ Πατριαρχικὰ Σταυροπηγιακὰ Μοναστήρια, τὰ ὁποῖα εὐρίσκόμενα εἰς διαφόρους Ἐπαρχίας, κατὰ προνόμιον Πατριαρχικόν, δὲν ὑπόκεινται εἰς τοὺς κατὰ τόπον Ἀρχιερεῖς, ἀλλ' ἀμέσως εἰς τὸν Πατριάρχη, τὰ ὁποῖα χαρίζονται εἰς τινὰς Κληρικούς κατὰ φιλοτιμίαν Πατριαρχικὴν, εἰς τὸ νὰ λαμβάνωσι τὰ κατ' ἔτος δίδόμενα ἐξ αὐτῶν ἐτήσια πρὸς τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν ἐκεῖνοι, εἰς βοήθειαν τινὰ καὶ προσθήκην τῶν ἀναγκαίων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ

λαμβάνουσι τὴν τοιαύτην εὐεργεσίαν διὰ Πατριαρχικοῦ σημειώματος κατὰ τοῦτον τὸν τύπον.³

„Екзарси се наричат онези клирици, в чиято власт и диоцез има градчета или села, или патриаршески ставропигиални манастири, намиращи в различни епархии, но подчинени по патриаршеско право не на властта на местните архиереи, а непосредствено на патриарха и по негова милост отдадени на определени клирици, да прибират ежегодно даваните от тях приходи за Великата църква, в помощ и подкрепа на техните треби, които приемат това благодеяние със съответната патриаршеска грамота“.

През XVII в. екзарсите се наричат в документите „архонти“ (ἀρχοντες). В някои случаи, когато екзархът е бивш митрополит му се дава правото да управлява и духовно екзархията, но при условие, че е подчинен на патриарха. По-рядко отстъпването на екзархията се обвързва с даване на част от доходите на Патриаршията (такъв е случаят с Каварна, както ще видим по-долу). От 126 селища обявени като патриаршески по време на турското владичество само в един случай обявяването става като символ на почит за самото място (област). Това е случаят с Арбанаси (Разградско) родното място на един от дарителите на Цариградската патриаршия — молдовския войвода Василий Лупу.

Патриаршеската екзархия се основава на една църковна норма (прономия) от византийско време и като църковна единица съществува чак до XIX в., когато със закон от 1862 г. султан Абдул Меджит премахва екзархиите. През целия този период екзархията запазва основната си характеристика — преките лични права на Константинополския патриарх върху нея. Той може да даде екзархии на свои висши служители (т. нар. офикии) на йереи от провинцията на бивши йереи или на граждани. Екзархиите се дават или за цял живот, или за определено време. Тази норма през турско време става важно оръжие в тяхната дипломация⁴.

ЕКЗАРХИИ В ОБЛАСТТА НА ВАРНА

Нарастването на патриаршеските права от тези върху манастирите до тези върху определени области се фиксира в считания за най-ранен документ от 1321 г. В кодекс на Цариградската патриаршия от тази година се отбелязват като патриаршески владения селата на остров Лимнос и областта на Варна. Именно от този документ става ясно, че не само манастири, но и отделни села вече не принадлежат на църковните области, в които се намират, а са директно подчинени на патриарха⁵. В акт на Цариградската патриаршия от май 1325 г. (протокол от съдебно решение, отхвърлящо обвинение в богомилство към монаха Симеон) стои подписът и на митрополит Методий от Варна и Каварна. Според Ж. Дарузе в случая Каварна трябва да се приема не като епископия, а като „втора резиденция на митрополита, така както Агатополис за Адрианополис, с тази разлика,

че все пак Агатополис е викарна епископия”⁶. От гледна точка на разглежданата тук тема за нас е важно да констатираме, че това е първото документално засвидетелствано обвързване на Варна и Каварна. От 1369 г. е запазено сведение, че е дадено на митрополита на Месемврия и Анхиало владение на села от областта на Варненската митрополия: Петрин (Πετρίν), Провадия (Προβάτους), Галата (Κάλαθας), Кидзивас (Κίτζιβας), Емона (Ἐμμων) и Карвуна (Καρβουνᾶς). От документа е видно, че тези села са принадлежали от по-рано на патриаршията и през тази година се отстъпват на митрополита на Анхиало и на Месемврия като екзархия. На гърба на документа авторът е отбелязал, че варненските области са патриаршеско владение от 1321 г. Някои изследователи приемат, че тези области остават под патриаршеска власт чак до 1371 г.⁷ В друг кодекс на Цариградската патриаршия е запазено писмо според което се отстъпват на варненския митрополит управлението на пет патриаршески имота (кастели), които се намират в епархията му. Това са селата Калиакра (Γαλιάκρας), Тристреас (Τρίστρεας), Каварна (Καβάρνας), Краня (Κρανέας) и Геранион (Γερανίων). Годината на документа е 1370 г.⁸ Следващият известен по време документ, касаещ съдбата на Каварна и други села от епархията на варненския митрополит е от 1652 г. Той е запазен в кодекс от архива на метоха Божи гроб на Йерусалимската патриаршия в Цариград, съхраняван понастоящем в Атинската национална библиотека:

Ἰπαγωγὴ ἐξαρχίας Καβάρνης στὸν Βάρνης.

Ἰσον ἀπαράλλακτον τοῦ καθολικοῦ πρωτοτύπου γράμματος.
 Παῖσιος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας
 Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Κοινοῦ καὶ καθόλου προστάτου καὶ τοῦτο χρέος ἀπαραίτητον ἐπιμελούμενοι τὰ πάντα κοινῆς ἀξιοῦν τῶν τε ἐντὸς ταύτης χρηζόντων καὶ τῶν ἐκτός. Καὶ τὰ μὲν καλῶς ἐχόντων καὶ εὐτάκτως διάγοντα πλείονα κεκτῆσθαι τὴν ἀσφάλειαν, τὰ δὲ ἄλλως πως εἰς προσήκουσαν αὐτοῖς τάξιν καὶ διοίκησιν ἐλθεῖν καὶ χεῖρα βοηθείας ἐκτείνειν αὐτοῖς χρείας κατεπειγούσης καὶ διὰ γραμμάτων συνιστᾶν αὐτὰ καὶ ὅση δύναμις τοὺς μετέπειτα πειρωμένους διασεῖσαι αὐτὰ εἶργειν καὶ ἐπιτιμᾶν ἐκείνους κατὰ τοὺς πατερικοὺς ὅρους τε καὶ θεσμούς. Τοῦτο οὖν οὐ μόνον ὁ κατὰ καιροὺς πατριάρχης ὀφείλει τὰς ὑπὸ τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ὑποθέσεις διορθοῦν (οὐ γὰρ ἂν εἴη κοινὸς προστάτης ἐν μέρει περικλειόμενος) ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ἐπαρχίαν ὑποθέσεις τοιαύτας ἐμπιπτομένας. Λοιπὸν ἤδη καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν Θεοῦ εὐδοκία καὶ χάριτι ἐπὶ τὸν ἀγιώτατον τοῦτον οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐλθοῦσα καὶ τῇ προσκλήσει πάντων ἀρχιερέων, κληρικῶν, ἱερέων τε=

καὶ ἀρχόντων τῆς πολιτείας καὶ λοιπῶν καὶ τῇ ἐκλογῇ καὶ τῇ κανονικῇ ψήφῳ ἀναλαβοῦσα τοὺς τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας οἴακας καὶ ἰθύνουσα αὐτοὺς τῇ δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ Πνεύματος καὶ κατὰ τὸ ἐνὸν διοικοῦσα τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ βουλομένη τὰ πάντα πνευματικῶς ἐπισκόπτεσθαι καὶ διεξάγεσθαι καὶ κατατιθέναι ἐν τῇ δεφενδεύσει καὶ ἐξουσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ἦτοι τὰ μὲν διὰ λόγου προφορικοῦ τε καὶ ἐνδιαθέτου καὶ διευθύνειν καὶ συνιστᾶν πάσῃ δυνάμει, τὰ δὲ κατατιθέναι εἰς ἐτέρων διοικήσεις πνευματικῶς βιούντων καὶ προϊσταμένων ἄντων εἰς τὰς κατὰ μέρος Ἐκκλησίας καὶ παρ' ἐκείνων λαμβάνειν ὡς ἀφ' ἡμῶν τὴν πνευματικὴν κυβέρνησιν τε καὶ διοίκησιν καὶ ἀξιοῦσθαι πάσης χάριτος ἀρχιερατικῆς καὶ ὠφελείας ψυχικῆς, δέον ἔκρινε καὶ ἀρμόδιον τὴν πλησίον ἐπαρχίας Βάρνης πατριαρχικὴν ἐξουσίαν τῆς Καβάρνης σὺν τοῖς ὑποκειμένοις αὐτῇ χωρίοις, διὰ τὸ μᾶκρος τοῦ τόπου καὶ τὸ διάστημα μὴ δύνασθαι ἡμᾶς ἐπιμελεῖσθαι αὐτῆς καὶ διοικεῖν τὰ προσόντα αὐτῇ χρηδῶδη τε καὶ λοιπά, ἐνῶσαι τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτῇ Βάρνης καὶ δοθῆναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ καὶ κυριότητι τοῦ κατὰ τόπον αὐτῆς ἀρχιερέως καὶ ὑπ' αὐτοῦ μόνου κυβερνᾶσθαι παρέχοντως ἐτησίως τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τὸ σύνθηδες αὐτῇ δικαίωμα σῶον πέντε χιλιάδας τῶν ἄσπρων ὑποταγῆς χάριν· ὥστε αὐτὸν τὸν ἀρχιερέα ἱερώτατον δηλαδὴ μητροπολίτην Βάρνης κύρ Ἄνθιμον καὶ ὑπέρτιμον, τὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὸν ἡμῶν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν ἔχειν τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ ἐπίσκεψιν κατὰ τὸν γεγονότα συνοδικὸν τόμον ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πατριαρχεύσαντος θανόντος κύρ Παρθενίου τοῦ νέου, τὸν λέγοντα· Τοὺς πλησιάζοντας τῶν πατριαρχικῶν ἐξαρχιῶν ἀρχιερεῖς κεκτῆσθαι τὴν ἐπιστάσιαν αὐτῶν οὐ μὴν δὲ τοὺς τυχόντας ἱερωμένους ἄντας ἢ λαϊκοὺς, καὶ νέμεσθαι καὶ καρποῦσθαι τὸ ἐξ αὐτῆς διδόμενον ἐκκλησιαστικὸν δικαίωμα, ὡσαύτως καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς τῆς Βάρνης. Καὶ γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἀποφαινόμεθα ἐπιβεβαιοῦντες τὴν ἔνωσιν ταύτην γνώμη κοινῇ συνοδικῇ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα ἡ δόσις αὐτῆ καὶ ἔνωσις τῆς πατριαρχικῆς αὐτῆς ἐξαρχίας Καβάρνης μετὰ πάντων τε ὀρίων τε καὶ χωρίων αὐτῆς εἴη βεβαία καὶ ἀμετάτρεπτος καὶ ἀμετάθετος εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον καὶ ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης αὐτὸς Βάρνης κύρ Ἄνθιμος ἔχη ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ δεσποτείαν αὐτοῦ ταύτην τὴν πατριαρχικὴν ἐξαρχίαν παρέχοντος ἐτησίως ὑποταγῆς ἕνεκα ἡμῖν τε καὶ τοῖς κατὰ καιρὸν πατριάρχαις ἀνὰ πέντε χιλιάδας τῶν ἄσπρων, ὡς προεῖρηται ἀνωτέρω, μνημονευομένου δὲ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ ἐξαρχίᾳ, ὡς ἔθισται, τοῦ ἡμετέρου πατριαρχικοῦ ὀνόματος καὶ ἐπιστατῆ καὶ εὐλογῆ καὶ ἀγιάζῃ πάντα τὸν ἐν αὐτῇ χριστῶνυμον καὶ περιούσιον λαὸν καὶ ἐκτελεῖ τὰ ἀρχιερατικὰ πάντα ἄνευ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως καὶ συνάγῃ τὰ αὐτῆς ἐκκλησιαστικὰ

είσοδήματα καὶ δικαιώματα ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως, μηδενὸς τολμήσοντος τούντεϋθεν ἐναντιωθῆναι αὐτῷ κατὰ τι τὸ σύνολον ἢ ἀποξενῶσαι αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῆς μητροπόλεως ταύτης Βάρνης καὶ ἀνατρέψαι τὴν παροῦσαν συνοδικὴν ἀπόφασιν καὶ σκάνδαλόν τι προξενῆσαι αὐτῷ ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καὶ παιδείας τῆς προσηκούσης καὶ ἀφορισμοῦ ἀλύτου καὶ αἰωνίου τοῦ ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος ὀφειλόντων καὶ τῶν ἐν τῇ πατριαρχικῇ αὐτῇ ἐξαρχία Καβάρνης εὐρισκομένων, ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, τὸ ἀπὸ τοῦδε αὐτὸν καὶ μόνον τὸν ἱερώτατον Βάρνης κύρ Ἄνθιμον γινώσκειν ἡμέτερον ἐπίτροπον καὶ ἐξάρχον πατριαρχικὸν καὶ τιμᾶν καὶ ἀγαπᾶν αὐτὸν καὶ πείθεσθαι καὶ ὑποτάσσεσθαι ὡς δίκαιον καὶ εὐλογον καὶ ὑπακούειν ἐν πᾶσι τοῖς ἐντάλμασιν αὐτοῦ καὶ εὐλαβῶς διακεῖσθαι καὶ παρέχειν εὐγνωμόνως καὶ πειθηνίως αὐτῷ τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, τὰ τε κανονικὰ τῶν ἱερέων φιλότιμα, ἐμβατοίικια, συνοικέσια, πανηγύρεις, τοπικὴν ζητίαν καὶ τὰ λοιπὰ συνήθη τῷ τόπῳ. Ὁ γὰρ ἐναντιωθησόμενος αὐτῷ καὶ μὴ ποιήσῃν ὡς γράφομεν, ἱερεὺς μὲν ὢν ὁ τοιοῦτος, ἀργὸς μενέτω πάσης ἱεροπραξίας ὡς ἄξιος τελείας καθαιρέσεως, λαϊκὸς δέ, ἄρχων ἢ ἀρχόμενος, ἀφορισμένος ἔστω ἀπὸ Θεοῦ, καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον καὶ ἔξω τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας οὕτως ἀπεφηνάμεθα. Εἰς ἔνδειξιν δὲ πάντων καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐπικυρώσεως γράμμα καὶ κατεστρώθη ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Βάρνης κύρ Ἄνθίμῳ. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχνβ^ο.

Документът е сигилий на патриарх Паисий I (1652—1653), (1654—1655), който в превод гласи:

Привеждане на екзархията на Каварна в диоцеза на варненската (митрополия).

Писмо напълно еднакво с първообраза (оригинала).

+ Паисий по милостта Божия архиепископ на Константинопол, Новия Рим и вселенски патриарх.

На общият вселенски покровител и това е неизбежен дълг — да има обща и достойна грижа за всички в общността, които имат нужда вътре и вън от нея. И тези, които са добре и вървят по ред ще получат повече неща, по-голяма сигурност, а другите, които вървят другояче, да достигнат до подобаващия им ред и управление и да им протяга ръка за помощ, когато има неотложна нужда, и да се грижи за тях чрез писма и доколкото е възможно да пречи и наказва всички тези, които правят опити да ги объркат, и след това да ги наказва по патристичните права и закони.

Това, не само патриархът, който заема тази длъжност периодически, е длъжен да поправя не само в неговата епархия, понеже не би бил общ предстоятел, ако се ограничава частично, но и във всяка друга епархия, ако се появяват такива дела. Следователно вече и наша скромност, възкачила се на този патриаршески пресветъл вселенски трон по благоволенieto и с дара Божия и с поканата на всички архиереи, клирици, йереи и архонти на държавата, и на останалите граждани, и с избора и каноническото гласуване, приела кормилото на при нас Великата Христова Църква и направляваща го със силата и властта на светейшия и животоуправляващ Дух и уреждаща църковните дела според възможностите и понеже желае да надзирава духовно всичко и да го води и да го урежда в защита и във властта на Църквата, т. е. едно да управлява с устно и вътрешно слово и да го съветва с всички сила, а другите да предоставя на управлението на други, които живеят духовно и са ръководители в съответните поместни църкви, и от тях да получават като от нас духовно направление и управление и да бъдат достойни за всяка архиерейска милост и душевна угода, сметна за необходимо и подходящо близката до епархията на Варна патриаршеска власт (екзархия) на Каварна, с подвластните и села, заради това, че не можем да се грижим за нея поради далечината на мястото и дистанцията, и да управляваме присъщите и нужди и т. н., да я обединим с епархията на Варна и да я дадем във властта и господството на местния и архиерей и да се управлява само от него, като той предоставя на при нас Великата Христова Църква годишно обичайния ѝ данък в пълен размер пет хиляди аспри заради подчинението. Така че самият архиерей, сиреч светейшият митрополит на Варна кир Антим и ипертим в Светия Дух любим наш брат и съслужник да има предстоятелството и да я надзирава според създадения синодален том, (съставен) по време на патриаршеството на починалия вече кир Партений Нови, който гласи: „Тези архиереи, които са близо до патриаршеските екзархии да получават надзора над тях, а не случайните посетени или лаици и да ползват и да получават давания от нея църковен данък, а така също и следващите след него архиереи на Варна. И пишейки, обявявам с настоящето, удостоверявайки нейното обединение с общо синодално мнение на светейшите архиереи и ипертими, в Светия Дух любими наши братя и съслужници, за да бъде това даване и обединение на тази патриаршеска екзархия на Каварна с всичките и ниви и нейни села, стабилно и неотменно и неотложно във всички идни времена. И на онзи светейши митрополит на Варна кир Антим да има под властта и господството си тази патриаршеска екзархия като предоставя за подчинението на нас и на периодически засмащите длъжността патриарси годишно пет хиляди астри, както беше казано и по-горе като само се споменава в тази екзархия, както е обичайно нашето патриаршеско име.

И да управлява, и да благославя и освещава целия носещ името на Христа и избран народ в нея, и да изпълнява всички архиерейски права, без това да въвежда свещен съслужител (да учредява институция на сътронник); и да събира църковните ѝ приходи и законни данъци неотменно и неразделно, като никой да не се осмели от сега нататък да му противодейства изобщо или да го отчуждава от властта на тази митрополия на Варна и да отмени настоящето синодално решение и да му устройва някакъв скандал под страх от непростима аргия и подобаващо наказание и ненаруσιμο и вечно отлъчване от Бога вседържателя, като се задължават и намиращите се в тази патриаршеска екзархия на Каварна духовни лица (посветени) и обикновени хора (лаици) да признават от сега нататък същия светейши митрополит на Варна кир Антим за наш единствен епитроп и патриаршески екзарх и да го почитат и да го обичат и да му се подчиняват и му се покоряват като на справедлив и разумен и да го слушат във всички негови разпореждания и да са настроени благочестиво и да му предоставят признателно и покорно църковните си вноски и данъци и каноническите за йереите щедрости — емватикиа (за настаняване на нов свещеник в енорията), синикесиа (сватбарина), панаирите, местни зитии и останалите обичайни за мястото (задължения). Защото този, който ще му се противопостави и няма да направи, както пишем, ако тоя е свещеник, нека остане бездеен за всяко свещенодействие като достоен за пълно отлъчване, а ако е лаик или управляващ или ръководен (подчинен) нека бъде отлъчен от Бога и проклет и непростен, и неосвободен след смъртта и да е въвн от Христовата Църква, така обявихме.

В знак на всичко това и за продължителна сигурност стана и настоящето узаконяващо писмо на наша скромност и се постави в свещената кодика на при нас Великата Христова Църква и се предаде на самия светейши митрополит на Варна кир Антим. В годината на Спасителя 1652 г.

М. Геден работейки с това писмо приема, че през 1652 г. свършва екзархическият статут на Каварна.¹⁰ Анализът на текста според друга изследователка Махи Апостолопуло я довежда до извода, че екзархията не прекратява съществуването си през 1652 г. Според нея правата на варненския митрополит относно надзираването на Каварна и задълженията му показват, че Каварна не се превръща в част от енорията на варненската митрополия, а се отстъпва на митрополита като екзархия.¹¹ Действително могат да се посочат поне три основания, които показват че Каварна е патриаршеска екзархия и след 1652 г.: 1) митрополитът на Варна не получава правото на сътронник, нещо което е задължително, ако Каварна е част от епархията му; 2) в Каварна трябва да се споменава името на патриарха, нещо което подсказва патриаршеска зависимост и 3) Каварна в самото писмо се нарича патриаршеска екзархия. Ясно е впрочем, че тук не става въпрос за едно превръщане на патриаршеска екзархия в

енория, а за отстъпване (предаване) на определени права от страна на патриарха на варненския митрополит. В случая най-близкия архиерей, именно варненския митрополит Антим, става екзарх.

В началото XVIII век Каварна се среща отново като екзархия. През 1709—1714 г., когато Йоан Маврокордат е велик логотет на Патриаршията той притежава Каварна като екзархия. Информацията за това се съдържа в писмо към патриарха на Йерусалим — Хрисант от 22.01.1717 г. В него се казва, че „Йоан когато беше велик логотет държеше само две екзархии: Каварна и Михалиджи” (τὴν Καβάρναν καὶ τὸ Μιχαλίτζι)¹². Друг велик логотет, споменаван като държател на екзархията Каварна, е Георги Караджа. Информацията е запазена в текста на оставката му от длъжността на велик логотет и от правата му на екзарх. На 3.11.1770 г. Георги Караджа подава своята оставка. От ръкописа на оставката му се информираме, че освен екзархията на Хиос и на Псара той е бил екзарх на Каварна и на Инео. Не знаем обаче кога Георги Караджа е получил Каварна като екзархия. Синодалното писмо, което му дава тази длъжност е издадено през 1755 г., но в него няма информация за дадените му екзархии¹³. Изглежда от негово време, екзархията на Каварна се дава на лицата, назначавани като велики логотети на Патриаршията. След оставката на Георги Караджа на негово място за велик логотет с права на екзарх на Каварна е назначен зет му Мануил Мано. Каварна остава като екзархия в семейството на Мано през 1788 г. Друг член на семейството Александър Мано бил задържан от турците и лишен от власт върху екзархиите в това число и от тази на Каварна. Длъжността на велик логотет е отнета на фамилията Мано и дадена на Стефан Мавроген заедно с длъжността той получава и екзархията на Каварна. Но през 1790 г. Александър Мано успява да получи султанска заповед за велик логотет и възстановява правата си върху екзархиите, които владее до смъртта си през 1813 г. Като велик логотет той бива наследен от Теодор Ризо, който получил и екзархията Каварна. Последният екзарх на Каварна е Николао Аристарх, при чието управление се прекратява съществуването на тази екзархия. Това става със специален закон издаден през 1862 г. от султан Абдул Меджит съгласно който екзархиите се закриват и се дават във владение на най-близките архиереи. Известно е, че Николао Аристарх получава като компенсация за доходите си от екзархиите Каварна Йонополис, Волису, Пирги и Псара, сумата от 16 000 гроша¹⁴.

ЕКЗАРХИИТЕ ОРМАНКЪОЙ И ПЕРФЕРИДЗИ

За съществуването на тази екзархия е известно едно единствено сведение. В една бележка, написана от великия логотет на патриаршията Александър Комнин Ипсиланти в 1729 г., е отбелязано „на логотета Йоан две села край Анхиало, Перферидзи и Орманкъой” (Αρχιάλων, Περφερίτζι

καὶ Ὁρμάνκιοϊ). Както посочват изследователите други извори, които да поясняват това събитие не са открити и не е известен велик логотет на патриаршията с име Йоан преди 1729 г. Всъщност бележката на Комнин е написана през 1729 г., но не е ясно за кой период се отнася съдържанието ѝ.¹⁵

ΕΚΖΑΡΧИЯТА ΑΡΒΑΝΑΣΙ

Πрез април 1642 г. един синодален документ, издаден от патриарх Партений ѱ (1639—1644), отделя малкото село от Търновската епархия от епископията на Червен, към която до този момент принадлежи и го определя като патриаршеско село. Документът се съдържа в кодекс на метоха Божи гроб на Йерусалимската патриаршия в Цариград:

Παρθενίου Α, Κωνσταντινουπόλεως, Σιγγιλιάδες συνοδικό
γράμμα, με το όποιο ή χώρα του Ἀλβανιτοχωρίου κηρύσσεται
патриарχική. Παρθένιος έλέω Θεοῦ άρχιεπίσκοπος
Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καί οίκουμενικός πατριάρχης

+Πατρικοί τε καί συνοδικοί κανόνες διαταττόμενοι φαίνονται τόν κατά καιρούς οίκουμενικόν πατριάρχην οὔ μόνον εκκλησίας καί λοιπά ιερά καταγώγια λαμβάνειν τῶν έκασταχοῦ μητροπόλεων, άρχιεπισκοπῶν τε καί έπίσκοπων καί έν τῇ ιδία αὐτοῦ διαυθεντεύσει τε καί δεσποτεία κατατάττειν καί ύποτιθέναι καί σταυροπήγια πατριαρχικά άποκαθιστᾶν ταῦτα, αλλά καί ᾗστεα καί χώρας συναριθμεῖν έν τῇ περιωπῇ τῆς πατριαρχικῆς μεγαλειότητος καί άξιοῦν πάσης έλευθερίας τε καί άδουλωσίας τῶν κατά τόπον προΐσταμένων καί διά τῶν πατριαρχικῶν αὐτοῦ γραμμάτων συνιστᾶν αὐτά καί έπιβραβεύει όση δύναμης καί πόρρω άποσοβεῖν καί άποδιώκει τόν θελήσοντα ποτέ χειρα αὐθάδη αίρειν κατ' αὐτῶν καί οίωδήτινι τρόπῳ άνατρέψαι τά άποφανθέντα καί προψηθισθέντα. Τούτου γάρ γιγνομένον διά παντός, ταῦτα άμετάπτωτα καί άδιαλωβητα μένουσι.

Ἐπειδή τοίνυν τῆς καθ' ήμᾶς τοῦ Χριστοῦ άγιωτάτης μεγάλης Ἐκκλησίας βεβυθισμένης οὔσης καί κεκορυφομένης έν άπειροῖς χρέεσι καί άνυποφόροις καί όσημέραι καί άεννάως προσπαλαιούσης ταῖς αὐτῶν δειναῖς άπαιτήσεσι καί ένοχλήσεσι, περί ὧν ήμεῖς οὔδέποτε ήδυνάμεθα εύρεῖν ειρήνην τε καί γαλήνην καί τρόπον κυβερνήσεως αὐτῶν καί άπαλλαγῆς (ὡς γνώριμον τοῖς πᾶσι καί έμφανές), ὁ παντεπόπτης καί δημιουργός τῶν ὄλων θεός καί προνοητής πάσης τῆς σωτηρίας τῆς άνθρωπίνης φύσεως ὡς τήν πάλαι Ἱερουσαλήμ ήθέλησεν άναστηλῶσαι καί έν ταῖς ήμέραις ταῦται τήν Ἐκκλησιαν αὐτήν τοῦ Χριστοῦ καί στηρίξει (οῖς κρίμασιν οἶδεν αὐτός) καί άπαλάξει τοῦ επικειμένου αὐτῇ κινδύνου καί τῆς μελλούσης φθορᾶς καί έννευσεν εις τήν καρδίαν τοῦ έκλαμπροτάτου καί εύσεβεστάτου καί ένδοξοτάτου

καί χριστιανικωτά του αὐθέντου πάσης Μολδοβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Βασιλείου βοεβόδα, τοῦ κατὰ πνεῦμα υἱοῦ περιποθήτου τῆς ἡμῶν μετριότητος καί ἐκινήθη οἴκοθεν καί ἐβοθησεν αὐτῇ κατὰ τό ἐνοιινδείξας χάριν μεγίστην καί ἀντίδοσιν ἡμῖν τε καί πᾶσι τοῖς ἀρχιερεῦσι καί τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐκκλησιαστικῆς, τῆ αὐθεντικῆ αὐτοῦ χορηγία τε καί δυνάμει, ἀφ' ἧς πέπαυται πᾶσα ἀπαιτήσις καί ἐνόχλησις τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας καί τελεία ἐξάλειψις ἐγένετο τῆς ῥιπτομένης συνεχῶς ταῖς ἐπαρχίαις ἀπάσαις, μητροπόλεσι δηλαδή, ἀρχιεπισκοπαῖς τε καί ἐπισκοπαῖς καί τοῖς λοιποῖς, φθοροποιοῦ πατριαρχικῆς ζητίας καί συν Θεῷ ἦδη διακείμεθα ἡσύχως τε καί κρειττοτέρως τῶν προτέρων ἐπηρεασμῶν καί γαληνιῶμεν μικρῶς, ἰθύνοντες τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καί πάντας τοὺς υἱοὺς αὐτῆν ἀποστολικῶς τε καί κανονικῶς ὡς ἔξεστι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς διαβιοῦν καί πρὸς τῇ ἀκαταπαύστῳ πρὸς Θεόν ἰκεσία καί πρεσβεία, ἥπερ ποιοῦμεν ἐν ἐσπέρα καί πρωί καί μεσημβρία ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἀπαξάπαντες ὑπὲρ τῆς μακροζωίας τοῦ αὐτοῦ εὐσεβεστάτου καί ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου καί τῆς ἄκρας ὑγείας καί εὐδαιμονίας καί τοῦ στηριγμοῦ τοῦ ὑψηλοτάτου αὐτοῦ θρόνου, ἠβουλήθημεν καί ἡμεῖς ἐπὶ ἀμοιβῇ τῶν πολλῶν αὐτοῦ εὐεργεσιῶν καί βοηθειῶν (ὡς ἀνωτέρω εἶρηται) καί χάριτι, τήν τοῦ Ἀλβανιτοχωρίου χώραν (ὡς ὁράται), τήν κειμένη ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἐπισκοπῆς Τζερβενοῦ, πατριαρχικὴν ἀποκαταστῆσαι καί τιμῆσαι καί ὀνομάσαι αὐτὴν σταυροπηγιακὴν καί κατατάξαι ἐν τῇ πατριαρχικῇ ἐξουσία καί ὑποταγῇ καί ἀφαιρῆσαι καί (ὑποτάγη καί ἀφαιρῆσαι) ἀποσπᾶσαι τῆς δεσποτείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου.

Ὅθεν κρίνοντες τοῦτο εὐλογον τε καί δίκαιον γενέσθαι ἀποφανόμεθα γνώμη κοινῇ συνοδικῇ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καί ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καί συλλειτουργῶν, καί παρακελυόμεθαι Πνεύματι ἀγίου διὰ τοῦδε τοῦ πατριαρχικοῦ σιγγιλιώδους ἐν μεμβράναις γράμματος, ἵνα ἀπὸ τοῦ νῦν καί εἰς τό ἐξῆς ἡ χώρα αὕτη τοῦ Ἀλβανιτοχωρίου εἴη σταυροπηγιακὴ, πατριαρχικὴ, ἐλευθέρη, ἀδούλωτος, ἀκαταπάτητος καί ἄλως ἀνεπηρέαστος καί μηδενὶ ὑπόκειται, εἰ μὴ τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, παρέχουσα αὐτῇ ὑποταγῆς χάριν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτῆς εἰσοδημάτων τε καί δικαιωμάτων ἄσπρα χιλιάδας δύο, μνημονευομένου ἐν αὐτῇ ὡς εἴθισται τοῦ ἡμετέρου πατριαρχικοῦ ὀνόματος καί τῶν μετέπειτα πατριαρχῶν, ὡς αὐτονόμω οὔση καί αὐτοδεσπότη τούντεῦθεν παυσάμενου τοῦ λοιποῦ τοῦ μνημοσίνου τοῦ ἐπισκόπου, δίκαιον ὄλως μὴ κεκτημένου ἐν αὐτῷ μὴ τολμῶντας τό ἀπὸ τοῦδε εἰσέρχεσθαι τοῦ νῦν ἐπισκόπου Τζερβενοῦ Γαβριήλ ἢ καί τῶν μετ' ἐν αὐτόν ἐν αὐτῇ τῇ πατριαρχικῇ καί σταυροπηγιακῇ χώρα καί καταπατεῖν αὐτὴν καί ἐξουσιάζειν καί ἀρχιερατικόν τι ἐκτελεῖν καί ἀργεῖν καί ἀφορίζειν τοὺς ἐν αὐτῇ ἱερωμένους καί λαϊκοὺς καί ἀπαιτεῖν παρ' αὐτῶν πολὺ ἢ ὀλίγον

ἐκκλησιαστικόν δικαίωμα ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτῶν καί παιδείας τῆς προσηκούσης, ὀφειλόντων καί τῶν ἐν αὐτῇ ἱερωμένων καί λαϊκῶν γινώσκει τήν ἡμῶν μετριότητα κύριον καί προστάτην αὐτῶν καί ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας διδόναι ἐτησίως τῆς ἀνωτέρω ἀποκοπῆν, τῆς ὑποταγῆς χάριν, καί παρ' αὐτῆς ἀξιοῦσθαι πάσης ἐκκλησιαστικῆς ἐπισκέψεως, μηδενός ἄδειαν ἔχοντος ἄλλως πῶς ποιῆσαι ἢ τάναντία διαπράξασθαι ἐν ἀργία ἀσυγγνώστῳ καί ἀφορισμῷ ἀλύτῳ τῷ παρά Θεοῦ παντοκράτορος. Οὕτως ἀπεφηνάμεθα, εἰς διηνεκῇ δέ τήν ἀσφάλειαν καί ἔνδειξιν πάντων ἐγένετο καί τό παρά τῆς ἡμῶν μετριότητος γράμμα ἐπιβεβαιωτικόν καί ἐπεδόθη τῇ πατριαρχικῇ καί σταυροπηγιακῇ αὐτῇ χώρᾳ τοῦ Ἀλβανιτοχωρίου.

Ἐν ἔτει χιλιοστῶ ἑξακοσιοστῶ τεσσαρακοστῶ δευτέρῳ, μηνί ἀπριλλίῳ, ἰνδικτιῶνος δέκα της.

Παρθένιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καί οἰκουμενικός πατριάρχης

+ ὁ Λαρίσης Γρηγόριος: -ὁ Χαλκηδῶνος Παχώμιοςας Πορφύριος
+ ὁ Νικαίας Πορφύριος. + ὁ¹⁶

В превод съдържанието е следното:

Синодално сигилоподобно писмо на Партений I Константинополски, с което областта на Арбанаси се обявява за патриаршеска

Партений по милостта Божия архиепископ на Константинопол Нови Рим и вселенски патриарх

Отческите и синодални канони явно е, разпореждат вселенския в случаите патриарх да взема не само църкви и останалите свещени подслони от митрополиите навсякъде, от архиепископите и от епископите и да ги поставя и подчинява на собственото си управление и господство и да ги урежда като патриаршески ставропигиални, но и градове и области да причислява във високопоставеността на патриаршеското величие и да иска всяка негова свобода и неподчиненост на първенците по място, и чрез патриаршески писма да ги учредява, и да ги награждава, колкото съществува възможност, и да отстранява надалеч и да прогонва този, който би пожелал някога да вдигне нагла ръка срещу тях и по какъвто и да е начин да оборва обявеното и преди това гласуваното. Понеже това става завинаги, тези неща остават неотпадащи и непорочими.

Понеже при нас най-святата Велика Христова Църква е потънала и покрита до върха с безкрайни и непосилни дългове и с всеки изминат ден и постоянно се бори против страшните им изисквания и безпокойства, за които ние никога не можахме да намерим мир и спокойствие и начин за

тяхното управление и освобождение (както е известно и ясно на всички), всевиждащият и създател на всичко Бог и предвиждащ всяко спасение на човешката природа, както пожела да възобнови древния Йерусалим и самата църква на Христос в тези дни пожела да запази (с каквито постъпки знаеше сам) и да я освободи от надвисналата над нея опасност и бъдеща гибел и даде знак в сърцето на негово сиятелство и благочестивейшия и преславен, най-християнски владетел на цяла Молдовлахия господин господин Йоан Василий воевода, по дух прелюбим син на наша скромност и тръгна от къщи и ѝ помогна, като ѝ оказа според възможностите си най-голяма благоволение (милост) и промяна за нас и за всички архиереи и за останалите църковници чрез неговата господарска субсидия и сила, с която престана всяко искане и притеснение на великата църква и настъпи пълно премахване на постоянно налаганата на всички епархии, сиреч на митрополиите, архиепископиите и епископиите, гибелна патриаршеска зития и с Бога вече пребиваваме спокойно и по-добре от предишните въздействия и се поуспокоихме малко, управлявайки Христовата църква и всички, подчинени на нея апостолски и по каноните, както може да живеят църковниците и в непрестанна молба към Бога и послание, което правим вечер и сутрин, и на обед във всички църкви всички за дългия живот на същия благочестивейши и негова светлост владетел и за пълното здраве и щастие и за запазването на височайшия му трон, решихме и ние в отговор на многобройните му благодеяния и помощи (както се казва по-горе) и за благодарност областта на Арбанаси (както се вижда), която е разположена в пределите на епископията на Червен, да я установим патриаршеска и да я почетем и да я наречем ставропигиална и да я поставим под патриаршеска власт и подчинение и да я отнемем и да я откъснем от владението на местния епископ.

Ето защо като сметнахме това за основателно и справедливо, се произнасяме с общо синодално мнение на високопреподобните архиереи и високопоставените на Свети Дух любимите наши братя и колеги, и разпореждаме в Свети Дух чрез това патриаршеско сигилоподобно писмо на пергамент отсега нататък тази област на Арбанаси да бъде ставропигиална, патриаршеска, свободна, независима, ненарушима и изобщо под ничие влияние и да не се подчинява на никого, освен на при нас Христовата Велика Църква, като ѝ представям заради подчинението си от църковните си доходи и данъци 2000 аспри, като в нея се споменава, както е обичайно, нашето патриаршеско име и това на следващите патриарси, понеже с автономна и самостоятелна и оттук нататък е прекратено споменаването на епископа за в бъдеще, като изобщо няма право в нея, не дръзва отсега нататък да влиза сегашния епископ на Червен Гавриил или тези с него в тази патриаршеска и ставропигиална област и да я тъпче, и да властва и да изпълнява някакво архиерейство, и да аргисва

и да отлъчва йерействащите в нея и обикновените хора, и да изисква от тях голям или малък църковен данък под заплахата на непростима аргия за тяхното архиерейство и на подобаващо наказание, като се задължават и йерействащите в нея и обикновените хора да признават за господар и предстоятел техен наша скромност и да дават на при нас Великата Христова Църква всяка година горепосочения дял, заради подчинението и да иска от нея всякакво църковно посещение, като никой няма разрешение да прави по друг начин или действа противно на това в непростима аргия и неосвободимо отлъчване от Бога вседържателя. Така се произнесохме, а за безкрайна сигурност и доказателство на всичко се състави от наша скромност и настоящето уверително писмо и се даде на тази патриаршеска и ставропигиална област Арбанаси.

В годината 1642, месец април, 210 индикт.

Партений по милостта Божия архиепископ на Константинопол Нови Рим и вселенски патриарх.

Григорий Лариски, Пахомий Халкидонски, Порфирий Никейски.

Документът е написан на пергамент и вероятно връчен на управата на селището, както личи от заключителната част на писмото. Той е от несъмнен интерес не само за Арбанаси, но и за националната ни история от епохата на османското владичество¹⁷.

Локализацията на споменатото село Арбанаси, обявено за патриаршеска екзархия, е направена още от Атанасий Ипсиланти, на когото принадлежи първото изследване за статута на екзархията като църковна единица. В един ръкопис (№510) от библиотеката на Божигробския метох на Йерусалимската патриаршия в Цариград, Ипсиланти посочва имената на екзархиите, управлявани от великия хартофилакс на Патриаршията. Между тях той споменава и тази на Арбанаси до (при) Разград (Αλβανιτοχώριον εἰς Ράζγατα).¹⁸

Арбанаси при Разград, известно като с. Пороище (днес квартал на Разград) е едно от селищата на православните албанци в Северна България. То се появява като отделна махала в началото на XVI в. в мерата на изоставеното село Доймушлар като вакъф на великия везир Ибрахим паша (1523—1536). В регистъра на мюлкове и вакъфи от 1544—1555 г. то е отбелязано с името Бин Пънаръ (Хиляда извора). В регистър на джебкешаните, съставен в 1573 г. това име е пояснено като Арнавуд. Основен поминък на албанците от Пороище бил обработката и търговията с кожи. Селището участвало в осигуряването на османската столица и армията с животински продукти. То било обвързано с търговията на Дубровник в българските земи. През XVII и XVIII в. Пороище се развива много динамично в икономическо и демографско отношение и е отбелязано от пътешествениците като голямо село или град¹⁹.

Както научаваме от сигилия на патриарх Партений ъ областта Арбанаси била включена в епархията на Червенския епископ. Статутът, който получава селището Арбанаси е малко по-различен от този на екзархията Каварна и селата до Анхиало — Перферидзи и Орманкьой, дадени на логотета Йоан през XVII в. Както личи от документа, патриарх Партений ъ отделя селото Арбанаси от епископията на Червен и го определя като „ставропигиално и патриаршеско“. В текста се пояснява, че обявяването става като благодарност за многото дарения и помощи, които предложил на Патриаршията молдовския войвода Василий Лупу (1640—1653). Всъщност воеводата Йоан Василий Лупу многократно помагал на Патриаршията при решаването на нейните финансови проблеми. Тази практика е отразена в запазената преписка между него и патриарх Партений I²⁰. Василий Лупу покрил дълговете ѝ, като за целта изразходвал 25 000 рубли²¹. В този смисъл е обясним жестът на патриарха. Но защо точно разградското Арбанаси е превърнато в патриаршеска екзархия? Отговорът се дава от Мануил Гедеон, който посочва, че Арбанаси край Разград било „бащина земя, родина“ на Василий Лупу, чийто род произхождал от Епир²². Н. Йорга допълва биографичните данни за семейството на воеводата. Бащата на Лупу — Никола Кочи, е роден в с. Пороище. През 1593 г. той вече бил велик комис на Молдова. По-късно става бан на Влашко, велик постелник, велик пахарник, велик бан, велик ага. Неговата съпруга Ирина била дъщеря на молдовски болярин. От нея има трима синове — Лупу, Георги и Гаврил²³. Връзката на Василий Лупу с Пороище е отбелязана и в едно житие на Параскева Епиватска (Петка Търновска), чийто автор е критският грък Мелетий Сиригос²⁴. Тя се потвърждава и от Йерусалимския патриарх Доситей (1669—1707), в предговора му към книгата на Мелетиос Сиригос, посветена на патриарх Кирил Лукарис²⁵. В същата 1642 г., когато е издаден документът, учредяващ екзархията в Молдова се провежда православен събор и по този повод Сиригос отбелязва: „Присъстваше и Васил войвода, на когото родът от прадеди беше от Търновска епархия, от селото, наричано Алванитохори на Каркиануполис от рода на албанците“. С основание Б. Гюзелев предполага, че на този събор Мелетий Сиригос, който присъствал като пратеник на Цариградската патриаршия е донесъл на Василий Лупу патриаршеския сигилий от април 1642 г. като благодарност за „многобройните благодеяния и помощи“ направени от Василий Лупу на Патриаршията.²⁶ В крайна сметка става ясно, че, от една страна, помощта, която оказва Василий Лупу на Вселенския патриарх, а от друга страна, произходът на неговото семейство от Пороище стават определящи при даването на екзархийски статут на това селище.

Патриаршеският сигилий е подписан от митрополитите на Лариса — Григорий, на Халкидон — Пахомий и на Никея — Порфирий. Прави

впечатление, че отсъства подписът на светителстващия по това време Търновски митрополит Макарий 1626—1646, в чието подчинение е Червенската епископия. Отсъствието е трудно обяснимо като се има предвид, че митрополит Макарий участва активно в преговорите между патриарх Партений I и войводата Василий Лупу. Нещо повече, митрополит Макарий се е ползвал с несъмнен авторитет пред цариградския патриарх. Той подписва изборния акт на патриарх Партений I от 1.07.1639 г., на 4-то място след митрополита на Ефес Мелетий, на Ираклия — Йоаникий и на Кизик — Антим и преди традиционно стоящите преди него по ранг митрополити на Халкидон — Пахомий и на Амасия — Иезекиил. В цялата запазена негова кореспонденция и актове на цариградската патриаршия от 1641 г. той се представя като ключова фигура в отношенията с Василий Лупу и се подписва обикновено на 5-то място в синодалните писма. Малко след учредяването на патриаршеската екзархия Арбанаси, в едно писмо от октомври 1643 г. на патриарх Партений I до Василий войвода отново стои подписът на търновския Макарий. Месец по-късно през ноември 1643 г. акт на патриарх Партений I е подписан на 5-то място от Макарий Търновски. Неговата роля на посредник на патриаршията в отношенията с Василий Лупу продължава и в по-късен период както личи от писмо на синода от 17.01.1646 г. до Влашкия войвода, подписано на 8-мо място от Търновския Макарий²⁷. Очевидно е, че липсата на подписа на митрополит Макарий под патриаршеския документ, учредяващ екзархията Арбанаси, може да се обясни с опита на цариградския патриарх да администрира пряко епископиите на Търновския митрополит без да накърнява достойнството на митрополит Макарий²⁸.

Друг документ за съществуването на тази екзархия засега не е открит.

БЕЛЕЖКИ

¹ За значението на термините „екзарх“, „екзархия“ през различните епохи в историческото и духовно развитие вж. К. Куев, Към въпроса за титлата „екзарх“ в старата българска литература. — Известия на Института по история, 14—15, 1964, с. 337 и сл.

² Παΐζη-Αποστολοπούλου, Μ. Ανεπίσημα από το Πατριαρχείο Κωνσταντινοπόλεως. Αθήνα, 1998, σ. 65.

³ Χρυσάνθου τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Συνταγμάτων περὶ τῶν ὀφφικίων, κληρικῶν, καὶ ἀρχοντικίων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἁγίας Ἐκκλησίας, Ἐνετίησι οἰση, 1778, σ. 48.

⁴ Подробно за екзархиите на Цариградската патриаршия през XIV-XIX в. вж. Монографията на М. Παΐζη-Αποστολοπούλου, Ο θεσμός της Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας 14οῦ-19οῦ αἰῶνα. Αθήνα, 1995.

⁵ Darrouzès, J. Les registes des aktes du patriarcat de Constanntinople, V.1, Les actes de Patriarches. F. V. Les registes de 1310 à 1376. Paris, 1977, № 2101 Critique.

⁶ Darrouzès, J. op. cit. №2124.

- ⁷ Dargouzis, J. op. cit. № 2547.
- ⁸ Dargouzis, J. op. cit. № 2610.
- ⁹ *Арχειο τοῦ Μετοχιοῦ Παναγίου Τάφου* (Μ.Π.Τ.) № 2, f. 173^{r-v}. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος — Π. Δ. Μιχαηλάρης Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθεοῦ. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο, Αθήνα, 1987, № 341, σ. 216.
- ¹⁰ Γεδεών, Μ. Ἐξαρχίαи πατριαρχикаὶ πρὶν 180 ἐτῶν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κωνσταντινούπολη, 32, 1912, σ. 67—69.
- ¹¹ Παῖζη-Αποστολοπούλου, Μ. Ὁ θεσμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας 14ος-19ος αἰῶνας. Αθήνα, 1995., σ. 174.
- ¹² *Арχειο τοῦ Μ. Π. Τ.*, φάκελος Ἀλληλογραφία Τουρκίας. Μ. Γεδεών, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, 1453—1913, Αθήνα, 1939., σ. 384.
- ¹³ Φορόπουλος, Ἰωακείμ. Ἐγγραφα τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπείου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κωνσταντινούπολη, 19 (1899), σ. 67—69.
- ¹⁴ Παπαστάθης, Χ. Κ. Οἱ Κανονισμοὶ τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τῆς Διασπορᾶς, 1, Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 107. Ἰωάννης Ἀνδριάδης, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα περὶ τῆς ἐν Χίῳ ἔξαρχίας Πυργίου, Βολισσοῦ καὶ Ψαρῶν, Ἑλληνικά 5, 1932, σ. 61.
- ¹⁵ Παῖζη-Αποστολοπούλου, Μ. Ὁ θεσμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας 14ος-19ος αἰῶνας. Αθήνα, 1995., σ. 214.
- ¹⁶ *Арχειο τοῦ Μ. Π. Τ.* № 642, f. 189—190. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος — Μιχαηλάρης Π. Δ. Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθεοῦ. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο, Αθήνα, 1987, № 320, σ. 209.
- ¹⁷ Частичен коментар на това сведение вж. в Ив. Тютюнджиев, Търновската митрополия през XVII и първата половина на XVIII в., В. Търново, 1992., където за първи път публикувам гръцкия текст и български превод на документа.
- ¹⁸ Μ. Γεδεών, Ἐξαρχίαи πατριαρχикаὶ πρὶν 180 ἑτῶν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κωνσταντινούπολη, 32, 1912, у. 68.
- ¹⁹ По-подробно за историята на село Пороище вж. Б. Гюзелев, Аспекти на албанското етническо проникване в източните Балкани (XV—XVIII в.), С., 2000 (докторска дисертация).
- ²⁰ Iorga, N. Basile Lupu, prince de Moldave, comme successeur des Empereurs D' Orient la totelle du patria de Constantinople et de l'église Orthodoxe (1640—1653). — Bulletin de la Section Historique Academie Roumaine, 1914, 1, p. 89.
- ²¹ Iorga, N. Documente Istoria Romanilor, București, 1915, vol. XIV (1320-1716), p. 138—162.
- ²² Γεδεών, Μ. Ἐξαρχίαи πατριαρχикаὶ πρὶν 180 ἐτῶν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κωνσταντινούπολη, 32, 1912, σ. 68.
- ²³ Iorga, N. Documente Istoria Romanilor, București, 1915, vol. XIV (1320-1716), p. 138—162. Αιμίλια Καραβία, Βασίλειος Λούπου, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ., 6, Ἀθήνα 1928, 772—773.
- ²⁴ Станчев, Кр. Едно малко познато гръцко житие на Параскева Епиватска (Петка Търновска), В: Българско средновековие, С., 1980, с. 277—284.
- ²⁵ Μελέτιος Σύριγος, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων, καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἀντίρρησις, Βουκουρέστι, 1690. Legrand, E. Bibliographie Hellénique... XVII e, siècle, 2, Paris, 1984, p. 467—468.
- ²⁶ Гюзелев, Б. Цит. съч., с. 226—227.

²⁷ Iorga, N. *Documente Istoria Romanilor*, București, 1915, vol. XIV (1320—1716), p. 138—162. D. Russo, *Studii istorice Greco-Romane*, t. I, București, 1939, p. 234—235, 287—289.

²⁸ С учредяването на екзархийски статут е свързано името и на друг търновски митрополит и цариградски патриарх Герасим II (1673—1675). Преди да стане митрополит на Търново (1655) той бил определен за екзарх на епархията, наречена Тимарово или Ронион, която била отделена от Проилавската (Браилската) митрополия. По-подробно за това вж. D. Russo, *Studii istorice Greco-Romane*, t. I, București, 1939, p. 290—291. Γεννάδιος Μ. Αραμπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, 2 μέρη Κωνσταντινούπολη, 1933—1935, σ. 265. Περικλέους Ι. Ζερλέντου-Φλώρου. Εμμ. Κατσούρου, *Γεράσιμος ο από Τυρνόβου*, Νησιώτικη Επετηρίς, 1918, σ. 115—125.